

Тетяна Стас,

аспірант,
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(м.Одеса)

Tetiana Stas,

Postgraduate student,
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushynsky
(Odesa)

УДК 37.015

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

STRUCTURAL COMPONENTS OF EMOTIONAL CULTURE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

У статті розглянуто проблему вивчення структури емоційної культури вчителя початкової школи. У структурі емоційної культури вчителя ми виділяємо такі компоненти: когнітивний, мотиваційний, діяльнісно-поведінковий, саморегулюючий, емоційно-почуттєвий. Структура характеризується не тільки складовими її елементами, але й їх взаємозв'язком, припускає розкриття особливостей взаємозв'язку і взаємодії між компонентами досліджуваної якості.

Ключові слова: емоція, емоційна культура, складові емоційної культури.

In articles are considered a problem of studying of structure of emotional culture of the elementary school teacher. In structure of emotional culture of the teacher we allocate such components: cognitive, motivational, active and behavioral, self-regulating, emotional and sensual. The structure is characterized not only its compound elements, but also their interrelation, allows disclosure of features of interrelation and interaction between components of studied quality. In this regard it is necessary to enter into the content of pedagogical disciplines the block of new information from problems of emotional culture of the elementary school teacher to carry out purposeful training of future teachers for realization of effective pedagogical interaction with pupils.

Key words: emotion, emotional culture, components of emotional culture.

В статті рассмотрены проблему изучения структуры эмоциональной культуры учителя начальной школы. В структуре эмоциональной культуры учителя мы выделяем такие компоненты: когнитивный, мотивационный, деятельно-поведенческий, саморегулирующий, эмоционально-чувственный. Структура характеризуется не только составными ее элементами, но и их взаимосвязью, допускает раскрытие особенностей взаимосвязи и взаимодействия между компонентами исследуемого качества.

Ключевые слова: эмоция, эмоциональная культура, составляющие эмоциональной культуры.

Постановка проблеми. Сьогодні система професійно-педагогічної підготовки в університеті більш спрямована на теоретичне осмислення сутності навчально-виховного процесу сучасної школи і не дозволяє приділити необхідну увагу розвитку комплексу якостей особистості, які б забезпечували високий рівень сформованості низки професійних умінь майбутнього вчителя. У зв'язку з цим необхідно у зміст педагогічних дисциплін ввести блок нової інформації з проблем емоційної культури вчителя початкової школи для того, щоб здійснити цілеспрямовану підготовку майбутніх учителів до реалізації ефективної педагогічної взаємодії з учнями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Емоційна культура вчителя є складним особистісним утворенням, сутнісна характеристика якого повинна, на нашу думку, спиратись на детальний аналіз таких понять як «особистість вчителя і її структура», «емоції» і «культура». У психолого-педагогічній літературі поняття «особистість» трактується неоднозначно. Виходячи з аналізу робіт, пов'язаних з розробкою питань з проблеми особистості, К. Абулханової-Славської, А. Асмолова, Л. Божович, Л. Виготського, О. Леонтьєва, А. Петровського, С. Рубінштейна та інших ми будемо спиратися на такі положення цих авторів:

- особистість – це суспільний індивід як носій свідомості, як істота, здатна до трудової та пізнавальної діяльності;
- людина не народжується особистістю, а стає нею внаслідок культурного і соціального розвитку;
- особистість не є пасивним результатом впливу ззовні на індивіда, вона розвивається у процесі його власної діяльності;
- особистість може бути описана з боку своїх мотивів і прагнень, а також як діяльне «Я» суб'єкта, як система планів, відношень, спрямованості, смислових утворень, що регулюють вихід її поведінки за межі вихідних планів;

- особистість характеризується здатністю обумовлювати зміни значущих аспектів індивідуальності інших людей, бути суб'єктом перетворення поведінки і свідомості оточуючих через свою представленість у них.

Мета статті. Вивчення структурних компонентів емоційної культури вчителя початкової школи.

У структурі емоційної культури вчителя ми виділяємо такі компоненти: когнітивний, мотиваційний, діяльнісно-поведінковий, саморегулюючий, емоційно-почуттєвий. Структура характеризується не тільки складовими її елементами, але й їх взаємозв'язком, припускає розкриття особливостей взаємозв'язку і взаємодії між компонентами досліджуваної якості.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо визначення емоцій як складової емоційної культури вчителя. Для цього важливо проаналізувати, як розвивались погляди на сутність емоцій в історичному аспекті. Протягом багатовікової історії вивчення емоцій, виникло багато теорій, які при всьому різноманітті підходів, у деяких випадках є суперечливими, а іноді – взаємовиключними. Різноманітні теорії емоцій можна поділити на три групи [3]. До першої групи належать праці (М. Мейер, Е. Даффі, Дж. Грей, М. Бентли), в яких автори відмовляють терміну емоція в будь-якому науковому значенні, заперечують, за словами Хейба, «існування особливої фундаментальної категорії свідомості, яка може бути позначена як емоція» [2].

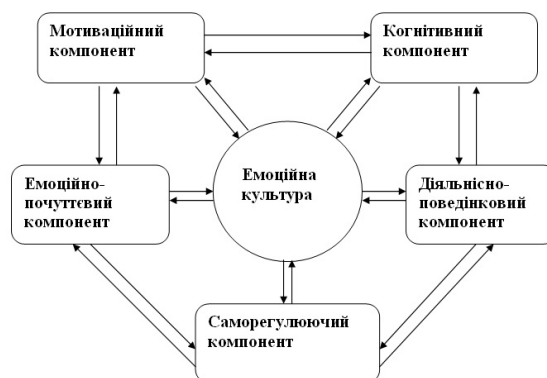
Другу групу складають роботи, в яких визнається існування проблеми емоцій, але розкриваються переважно їх фізіологічні аспекти. Подібні фізіологічні теорії, на розвиток яких вплинула «периферична» теорія Джемса-Ланге, намагались пояснити природу емоцій одним судженням, яке опиралось на який-небудь фізіологічний процес (М. Арнольд, Р. Бард, Е. Гільгорн, Дж. Луфбороу [1] та ін.). Їх явна односторонність підкреслюється висловленням самого Джемса, який не вважав, що «периферична» теорія охоплює всі емоційні явища [2]. Перевага фізіологічного змісту суттєво визначила методологічний підхід до дослідження емоцій на основі і за умови реєстрації об'єктивних показників. Ця позитивістська вимога, яка витікає з уявлення паралелізму про рівність порядків і зв'язків ідей та речей, оголошувала емоції такими, які не забезпечують таку рівність і є проявом суб'єктивної реальності, епіфеноменальними, тобто не мають на реальність ніякого впливу.

У структурі емоційної культури як професійно значущої якості особистості вчителя ми виділяємо такі компоненти: когнітивний, мотиваційний, діяльнісно-поведінковий, саморегулюючий, емоційно-почуттєвий. Оскільки, як зазначалось нами раніше, структура характеризується не тільки складаючими її елементами, але й їх взаємозв'язком, то вивчення структури емоційної культури припускає розкриття особливостей взаємозв'язку і взаємодії між компонентами досліджуваної якості.

Виходячи з вище викладеного, ми пропонуємо таку структуру емоційної культури як професійно значущої якості особистості вчителя (Схема 1.). Отже, вивчення структури емоційної культури як професійно значущої якості вчителя дозволяє нам дійти таких висновків:

- 1) до основних компонентів емоційної культури відносяться: когнітивний, мотиваційний, діяльнісно-поведінковий, саморегулюючий, емоційно-почуттєвий;

Структура емоційної культури вчителя

- 2) компоненти емоційної культури взаємопов'язані і взаємно впливають один на одного: когнітивний компонент є основою, що сприяє розвитку мотиваційного, діяльнісно-поведінкового, емоційно-почуттєвого, саморегулюючого компонентів, мотиваційний компонент виступає головним спонукачем діяльності особистості, у процесі якої отримують розвиток її емоції, вміння, навички, чим обумовлений вплив діяльнісно-поведінкового компоненту на емоційно-почуттєвий і саморегулюючий компоненти;

- 3) емоційна культура підвищує цілісність особистості і сприяє її розвитку.

Визначення структури емоційної культури вчителя дозволяє нам обґрунтувати основні шляхи її формування у процесі педагогічної підготовки

На початковому етапі дослідження визначення особливостей розвитку діяльнісно-поведінкового компоненту емоційної культури ми проводили шляхом цілеспрямованого педагогічного спостереження за студентами під час занять, у період педагогічної практики, в позааудиторній діяльності, а також використовували такі методи як анкетування, інтерв'ювання, розв'язання ситуацій.

Нами було проведено анкетування результати занесені в таблицю.

Таблиця 1

Результати констатувального експерименту

№ з/ч	Рівні сформованості емоційної культури	Кількість випускників університету (в %)			
		2010	2011	2012	2013
		80 чол.	92 чол.	90чол.	98 чол.
1.	Високий	10,0%	8,7%	14,4%	10,3%
2.	Достатній	15,0%	21,7%	17,7%	19,3%
3.	Середній	40,0%	37,0%	35,5%	39,8%
4.	Низький	35,0%	32,6%	32,3%	30,6%
	Рівні задоволеності формуванням емоційної культури				
1.	Високий	-	-	-	-
2.	Достатній	7,5%	8,7%	10%	10,2%
3.	Середній	12,5%	16,3%	20%	21,4%
4.	Низький	37,5%	37,0%	33,3%	29,6%
5.	Не задоволені	35%	32,6%	28,9%	30,6%
6.	Утруднились відповіді	7,5%	5,4%	7,8%	8,2%

Аналіз таблиці 1 свідчить, що по закінченню університету випускники виявляють емоційну культуру, сформовану переважно на низькому (30,6% - 35,0%) і середньому (35,5% - 40,0%) рівнях. Від 15% до 21,7% досліджуваних мали достатній рівень сформованості емоційної культури і лише 8,7% - 14,4% випускників виявляли високий рівень сформованості емоційної культури.

Істотним було і те, що за рівнем задоволеності випускників якістю своєї професійної підготовки в аспекті формування емоційної культури були отримані також досить низькі результати. Так, на високому рівні не був задоволений змістом і способом формування емоційної культури жоден випускник. Задоволеними якістю професійної підготовки в аспекті формування емоційної культури на достатньому і середньому рівнях залишилися усього лише 7,5% - 10,2% і 12,5% - 21,4% випускників. На низькому рівні задоволеність виявлялася в 29,6% - 37,5% випускників. Незадоволеними у цьому аспекті професійної підготовки залишилися 28,9% - 35% майбутніх учителів, 7,5% - 8,2% із загальної кількості взагалі утруднилися у відповіді на поставлене запитання й оцінити те, чи здійснювалось формування їхньої емоційної культури.

Ми одержали такі відповіді п'ятикурсників на поставлені запитання.

На перше запитання: «Назвіть, будь ласка, навчальні дисципліни, у змісті яких висвітлювалася проблема емоційної культури взагалі й емоційної культури вчителя?». 82% опитуваних утруднилися відповіді конкретно, лише 18% з них вказали на один з двох предметів – «Психологія», «Основи педагогічної майстерності».

На друге запитання: «Що ви розумієте під емоційною культурою вчителя?» лише 5% випускників відзначили, що це професійно значуща якість особистості вчителя, 43% опитуваних відповіли, що емоційна культура вчителя – це вміння визначати емоційний стан учнів за зовнішніми ознаками. 23% студентів визначали її тільки як вміння вчителя стримувати власні негативні емоції, ще 15% відповіли що емоційна культура – це ще й вміння підтримувати сприятливу емоційну атмосферу під час заняття. Цікаво, що 12% випускників зазначили, що важливою складовою емоційної культури вчителя є вміння вчасно пожартувати. Натомість далі подібних міркувань респонденти не пішли, не торкнулися вони і структури емоційної культури, і її функцій.

На третє запитання: «Яка, на вашу думку, роль емоційної культури у професійній діяльності педагога?» дві третини випускників (68%) були одноставними у тому, що роль емоційної культури величезна, 3% відповіли, що вона визначає основний успіх діяльності педагога. 20% опитуваних висловили думку, що емоційна культура є лише однією з умов, що впливають на ефективність діяльності вчителя.

На четверте запитання: «Що особливо важливого Ви почерпнули для себе у плані своєї вузівської підготовки для розвитку емоційної культури?» 45% респондентів відповіли: «Нічого особливого», 22% указали на загальні теоретичні відомості про емоції як такі, 29% підкреслили, що не одержали якихось необхідних для майбутньої професійної діяльності умінь у спілкуванні з різними людьми, 5% залишили це запитання без відповіді.

На п'яте запитання: «Чи задоволені Ви якістю професійної підготовки у плані розвитку емоційної культури?» 34% випускників дали негативну відповідь, 36% виявили низький рівень задоволення, 9% утрималося від оцінки своєї думки і лише 21% випускників відзначили, що задоволені в достатній і середній мірі своєю підготовкою у плані формування емоційної культури.

На шосте запитання: «Яких труднощів Ви найчастіше зазнавали під час педагогічної практики?» студенти відповіли, що часто виникали такі труднощі:

- добір методів коригування небажаних емоцій учнів (43% опитуваних);
- формулювання цілей уроку (37%);
- індивідуальна робота з учнями (35%);
- створення атмосфери творчої взаємодії з учнями у процесі навчання (49%);
- добір адекватних методів підсилення емоціогенності дидактичного матеріалу (41%).

Крім того, більшість студентів (57%) скаржилися на малу тривалість педагогічної практики.

На сьоме запитання: «Що б Ви запропонували для подальшого удосконалення підготовки майбутніх учителів у плані розвитку емоційної культури?» випускники відповіли більш активно і предметно. Більше двох третин (73%) із загальної кількості запропонували посилити спеціальну підготовку майбутніх учителів у плані формування емоційної культури, вказуючи на необхідність не тільки систематичної теоретичної, але й особливо практичної підготовки, зокрема, низку спецсеминарів, психотренінгів, ділових і організаційно-діяльницьких ігор. 25% опитуваних схилилися до введення форм навчання, що дозволяють здійснити професійне самодослідження майбутніх учителів у руслі пізнання особливостей власної емоційної сфери, формування певних умінь і навичок. 43% респондентів зазначили, що навчальні програми мають ряд предметів, які не представляють для студентів інтересу, що за рахунок їхнього скорочення необхідно більше уваги приділяти розвиткові професійно важливих рис особистості студентів через застосування різноманітних та інноваційних технологій навчання, зменшити частку пасивних, «шкільних» методів навчання, посилити утилітарний ефект знань, умінь і навичок, що здобуваються ними. 7% не змогли чітко сформулювати свої пропозиції.

Виходячи із завдань дослідження, ми вважали також необхідним вивчити уявлення студентів про емоційну культуру як професійно значущу якість особистості вчителя. Для цього ми попросили студентів дати відповіді на такі запитання: 1) Назвіть, будь ласка, п'ять якостей, що характеризують ідеального вчителя, і п'ять якостей, що характеризують антиідеал учителя; 2) Чи потрібно, на Вашу думку, враховувати емоції учнів під час заняття? Аналіз отриманих результатів показав, що ніхто з опитуваних студентів не назвав емоційну культуру серед важливих якостей особистості вчителя. Серед якостей, які характеризують ідеального вчителя, студенти майже не назвали якостей, які розкривають емоційну сферу вчителя.

Серед якостей, необхідних вчителю, 69,2% опитуваних студентів на перше місце поставили професіоналізм (під професіоналізмом вони, насамперед, розуміють уміння викладати свій предмет), далі – зацікавленість у кінцевому результаті (38,4%) і справедливість (30,8%), а також такі якості як доброта (23,0%) і емпатія (15,3%) (якості, які характеризують емоційну сферу особистості вчителя) поставили відповідно на четверте і п'яте місця. Серед негативних якостей студенти вказали такі якості як невміння викласти предмет (61,6%), байдужість (46,1%), упередженість (38,4%), безвідповідальність (15,3%) і відсутність почуття гумору (7,7%).

При цьому більшість з них висувають високі вимоги і до учнів. Ідеальному учню, на їхній погляд, мають бути притаманні прагнення отримати знання (назвали 61,6% опитуваних), старанність (48%), посидючість (40%), дисциплінованість (25%), відповідальність (14,8%), активність (7,7%) і вміння поважати вчителя та товаришів (7,7%). Серед негативних рис вони виділяють байдужість до предмета (63%), лінощі (46,1%), безвідповідальність (38,4%), недисциплінованість (20%), неповага до вчителя (15,3%), невихованість (8%), пасивність (7%).

Відповідь на друге запитання засвідчила, що більшість студентів (65%), зазначаючи необхідність врахування емоцій у навчально-виховному процесі, мають на увазі здатність співчувати учневі, виявляючи при цьому тактовність і чуйність. Вплив емоцій на зміст і динаміку пізнавальних процесів вони відзначали тільки після додаткових питань. Отже, необхідно зазначити, що більшість студентів недостатньо розуміють роль емоцій у навчально-виховному процесі.

Ми вважаємо, що причинами такого положення є:

- 1) недостатній рівень розвитку самоврядування у вузах;
- 2) особливості даного вікового періоду (різні мотиви навчання у вузі; різноманітність, різноспрямованість інтересів студентів; сумісництво навчання з роботою);
- 3) діяльність студентських груп в більшості випадків обмежується тільки навчальною діяльністю.

В результаті ми сьогодні спостерігаємо значне зниження виховного потенціалу студентської групи.

Висновки. Таким чином, вивчення особливостей розвитку емоційної культури показує, що спостерігається нерівномірність у розвитку її компонентів у різних студентів, а також в окремо взятої особистості. Результати констатуючого етапу дослідно-експериментальної роботи підтверджують актуальність висунутої нами проблеми дослідження, обумовленої потребами сучасної педагогічної практики, а також виявляють суперечності, які мають місце у процесі професійної підготовки майбутніх учителів. Це обумовлено, на нашу думку, невідповідністю рівня професійної підготовки майбутніх учителів, що надається їм в університеті, складності навчально-виховних завдань і педагогічної діяльності, що виникають у сучасній школі. Експериментально одержані дані про особливості розвитку емоційної культури як професійно значущої якості особистості вчителя дозволили нам намітити основні напрямки дослідно-експериментальної роботи з формування означеної якості у студентів.

1. Гельгорн Э. Эмоции и эмоциональные расстройства. Нейрофизиологическое исследование / Э. Гельгорн, Дж. Лифборроу. – М. : Мир, 1966. – 676 с.
2. Джемс У. Психология / У. Джемс. – М. : Педагогика, 1991. – 368 с.
3. Додонов Б.И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 140 с.